

SUG'URTA KOMPANIYALARINING RISKLARNI BOSHQARISH FAOLIYATI SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO'NALISHLARI

Nurmuxamidova Mo'xtabar Xasanovna

Guliston davlat universiteti,

Matqurbanova Aziza Davronbek qizi

Guliston davlat universiteti

Annotatsiya. O'zbekistonda iqtisodiyot tarkibini diversifikatsiya qilish va uning raqobatbardoshligini oshirish, iqtisodiyotning barcha tarmoqlariga bozor mexanizmlarini izchillik bilan joriy etish, kambag'allikni qisqartirish va aholi farovonligini oshirish, raqamli iqtisodiyotni jadal rivojlantirish, davlat kompaniyalarini transformatsiya qilish, davlatning iqtisodiyotdagi ishtirokini kamaytirish orqali barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash hozirgi kunda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarning ustuvor yo'nalishlarini tashkil etadi. Mazkur iqtisodiy islohotlar doirasida "tovar va moliya bozorlarida erkin raqobat muhitini shakllantirish", "hayot sug'urtasi tarmog'ini hamda shaxsiy sug'urtani aholi orasida ommalashtirish, ularni keng miqyosda targ'ib qilish hamda yangi hayot va shaxsiy sug'urta turlarini rivojlantirish" bo'yicha dolzarb vazifalarning belgilanganligi mamlakatda sug'urta faoliyatining nazariy- metodologik va amaliy asoslarini takomillashtirish, sug'urta xizmatlarining moliyaviy xizmatlar tarkibidagi salmog'i va sifat darajasini oshirish yuzasidan tadqiqot ishlarini amalga oshirish zaruriyatini ko'rsatib beradi.

Kalit so'zlar: sug'urta, sug'urta badali, sug'urta mukofoti, sug'urta summasi, sug'urta tavakkalchiligi, sug'urta tarifi, sug'urta to'lovi, sug'urta turi, sug'urta faoliyati, sug'urta qiymati, franshiza, qayta sug'urta, qayta sug'urtalovchi, qayta sug'urta shartnomasi.

НАПРАВЛЕНИЯ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ РИСК-МЕНЕДЖМЕНТА СТРАХОВЫХ КОМПАНИЙ

Нурмухамидова Мухтабар Хасановна

Гулистанский государственный университет,

Матқурбанова Ази́за Давронбек қизи

Гулистанский государственный университет

Аннотация. Обеспечение устойчивого экономического роста в Узбекистане путем диверсификации структуры экономики и повышения ее конкурентоспособности, последовательного внедрения рыночных механизмов во все отрасли экономики, сокращения бедности и повышения благосостояния населения, ускоренного развития цифровой экономики, трансформации государственных компаний, снижения участия государства в экономике составляют приоритетные направления проводимых в настоящее время экономических реформ. В рамках этих экономических реформ намечены актуальные задачи по "формированию атмосферы свободной конкуренции на товарных и финансовых рынках", "популяризации среди населения сети страхования жизни и личного страхования, их широкомасштабному продвижению и развитию новых видов страхования жизни и личного страхования"- указывает на необходимость проведения научно-исследовательской работы по совершенствованию методологических и практических основ страхования, повышению весомости и уровня качества страховых услуг в структуре финансовых услуг.

Ключевые слова: страхование, страховой взнос, страховая премия, страховая сумма, страховой риск, страховой тариф, страховая компенсация (страховая выплата), вид страхования, страховая деятельность, страховая стоимость, франшиза, перестрахование, перестраховщик, договор перестрахования.

AREAS FOR IMPROVING THE EFFICIENCY OF RISK MANAGEMENT OF INSURANCE COMPANIES

Nurmukhamedova Mukhtabar Khasanovna

Gulistan State University,

Matkurbanova Aziza Davronbek kizi

Gulistan State University

Annotation. *Diversification of the structure of the economy in Uzbekistan and its competitiveness, consistent introduction of market mechanisms to all sectors of the economy, reduction of poverty and increase the well-being of the population, rapid development of the digital economy, transformation of state companies, ensuring sustainable economic growth by reducing the participation of the state in the economy constitute the priorities of economic reforms currently being carried out. Within the framework of these economic reforms, the definition of urgent tasks for “formation of a free competitive environment in the commodity and financial markets”, “popularization of the life insurance network and personal insurance among the population, their large-scale promotion and development of new types of life and personal insurance” is a theoretical analysis of insurance activities in the country- it indicates the need to carry out research work on improving the methodological and practical basis, increasing the level of salinity and quality of insurance services in the structure of financial services.*

Keywords: *insurance, insurance contribution, insurance premium, insurance sum, insurance risk, insurance tariff, insurance compensation (insurance payment), type of insurance, insurance activity, insurance value, franchise, reinsurance, reinsurer, reinsurance contract.*

Kirish.

Jahonda global iqlimning o'zgarishi, pandemiya, texnologik innovatsiyalarning rivojlanishi hamda kiber xavf-xatarlarning tobora avj olishi jahon sug'urta hamjamiyati va ilmiy, ekspert doiralari oldiga hal etilishi dolzarb ahamiyatga ega bo'lgan vazifalarni qo'yimoqda. Sug'urta nazorati xalqaro assotsiatsiyasi (International Association Insurance Supervisors) 2020-2024 yillarga muljallangan Strategik rejasida aynan, ushbu vazifalarning uz aksini topishi halqaro miqyosda sug'urta faoliyatini zamonaviy standartlar va talablarga muvofiq takomillashtirish zaruratini keltirib chiqaradi. Shuningdek, “2020 yilda tabiiy ofatlar va texnogen halokatlar ro'y berishi oqibatida jahon iqtisodiyotiga 187 mlrd. AQSH dollari miqdorida zarar yetkazilgan bulib, uning 83 mlrd. AQSH dollari yoki 44,4 foizi sug'urtalovchilar tomonidan qoplangan”. Ushbu holat sug'urta faoliyatining jahon ikgisodiyotining barqaror rivojlanishidagi o'rni yuqori ekanligidan dalolat beradi.

Dunyoda sug'urta faoliyatini transformatsiya qilish, sohaga raqamli texnologiyalarni keng ko'lamda joriy etish, kiber xavf-xatarlarni sug'urtalash, sug'urta kompaniyalarining to'lov qobiliyatini mustahkamlash orqali sug'urta mahsuloti iste'molchilarining manfaatlarini himoya qilish, inklyuziv va mikrosug'urtani rivojlantirish xalqaro darajada amalga oshirilayotgan tadqiqot ishlarining asosiy yo'nalishlarini tashkil etmoqda.

Adabiyotlar sharhi.

Moliya tizimida sug'urta kompaniyalari moliyaviy vositachilar sifatida ham faoliyat yuritishi mumkin. Shu sababli, sug'urta kompaniyalari moliya bozorida moliyaviy resurslar akkumulyatori va mos ravishda yirik investitsiyalar manbai – investor sifatida ham namoyon bo'lib, tijorat banklari va investitsiya fondlari kabi institutsional investor bo'lib ham moliya bozorida samarali faoliyat yuritish uchun keng imkoniyatlarga ega hisoblanadi.

Tursunov (2015) o'z ilmiy maqolasida bozor munosabatlariga bosqichma- bosqich o'tish jarayonida iqtisodiyotni rivojlantirishning kuchli moliyaviy vositalaridan biri sifatida davlat qimmatli qog'ozlar bozorini modernizatsiyalash va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish orqali investorlarning sug'urta bozorida faol faoliyat olib borishlari uchun shart-sharoitlar yaratib kelmoqda deydi. Shu bilan bir qatorda sug'urta bozorining rivojlanishi mamlakat sug'urta tizimining rivojlanishining muhim tashkil etuvchisi hisoblanadi.

Rivojlangan mamlakatlar tajribalarini o'rgangan holda O'zbekistonda ham sug'urta faoliyatini yanada takomillashtirish bo'yicha amalga oshirilayotgan tadbirlar sug'urta bozorini jadal rivojlantirish uchun zarur sharoitlarni yaratmoqda. Mamlakatimizda sug'urta kompaniyalar faoliyatini xalqaro talablarga javob bera oladigan va raqobatbardosh sohaga aylanishini ta'minlashda davlat bosh

islohotchi vazifasini amalga oshirib kelmoqda. Sug'urta faoliyatiga oid qator me'yoriy-hujjatlarining qabul qilinishi mamlakatimizda sug'urta xizmatlari sifatini oshirish va aholi o'rtasida sug'urta xizmatlariga nisbatan ishonchning oshishiga xizmat qilmoqda.

Xodjayeva (2015) ilmiy maqolasida sug'urta kompaniyalarining moliyaviy xizmatlar sohasidagi roli haqida qo'ydagilarni ta'kidlaydi, sug'urta kompaniyalari moliyaviy xizmatlar sohasini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi, bundan tashqari sug'urta bozorida majburiy va ixtiyoriy sug'urta hamjlari ham barqaror ravishda ko'payib bormoqda. O'sib borayotgan sug'urta bozori sug'urta kompaniyalarining samaradorligini oshirishda, yangi sug'urta mexanizmlarini joriy qilish uchun qo'shimcha investitsiyalarni jalb qilishni talab qilib qo'ymoqda.

Sug'urta sohasi mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirish uchun juda muhimdir, sababi sug'urta kompaniyalari fond bozorlarida institutsional investor bo'lib xizmat qiladi, undan tashqari yirik moliyaviy resurslarni to'playdi va qo'shimcha faoliyatidan daromad olish samaradorligini ta'minlaydi.

Shu munosabat bilan aksiyadorlik jamiyatlari shaklidagi sug'urta kompaniyalari faoliyati uchun shart-sharoitlar yaratish, kompaniyalarning aksiyalarini qimmatli qog'ozlar bozorida sotilishini ta'minlash sug'urtani rivojlanishiga va fond bozorini faollashtirishga qo'shimcha turtki bo'ladi.

Investorlar sifatida faoliyat yuritayotgan sug'urta kompaniyalari aholi va yuridik shaxslarning mablag'larini fond bozoriga jalb qiluvchi vositachisi bo'lib ularning va o'zining daromadlarini oshirishda barqaror manbalardan biri bo'lib qolmoqda.

Godin, Frumina (2009) ilmiy tadqiqot ishida sug'urta bozorining moliya tizimidagi o'rni biqiyosdir, sababi turli xil moliya institutlariga sug'urta himoyasini taqdim etish bilan bir qatorda o'zining investitsion faoliyati va salohiyati orqali moliya bozorining asosiy o'yinchilariga aylanib boradi degan fikrlarni ilgari suradi.

Romanova, Ulibina (2017) ilmiy maqolasida sug'urta bozoriga qo'yidagicha ta'rif beradi, ya'ni sug'urta bozori – bu mamlakat moliya bozorining ajralmas qismi hisoblanadi va bir uyg'unlikda rivojlanib boradi. Sug'urta bozorining rivojlanishi ishlab chiqarish jarayonining jadal rivojlanishi bilan o'zaro bog'liq. Sug'urta bozori instrumentlarining ko'payishi va o'sishi – bu ishlab chiqarish va moliya sohasida globallasuv va integratsiya jarayonlarining ajralmas qismidir, shu sababli moliya bozorlarining o'zaro uyg'unlikda rivojlanishi talab etiladi.

Kazakova (2013) ilmiy tadqiqot ishida milliy moliya bozorlarida jismoniy shaxslarning pul mablag'larini investitsiya va sug'urta bozorlariga jalb qilish muammosi haqida fikrlarni aytib o'tadi. Sug'urta va fond bozorlarining integratsiyalashuvi natijasida investitsion sug'urta mahsulotlarining rivojlanishi yuz beradi. Umumiy bozorning bunday mahsulotlar segmentining rivojlanishi bu moliya bozorining rivojlanishiga sabab bo'ladi, sababi fond bozoriga aholiining omonatlari jalb qilinadi va uzoq muddatli hayot sug'urta turlarining rivojlanishi bilan tavsiflanadi. Bunday rivojlanish umumiy nisbatda milliy qimmatli qog'ozlar bozorining rivojlanishiga olib keladi.

Sangyong Hana (2018) o'z ilmiy ishlarida AQSHda sug'urta zahiralari joylashtirish amaliyoti tahlil qilgan, jumladan: Amerika Qo'shma Shtatlarida sug'urta zahiralari joylashtirishda konservativ yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. Sababi investitsiya qilinayotgan sug'urta rezervlari shaffoflik tamoyillariga amal qilish lozim. Aks holda nazorat organlari ushbu investitsiyalarni aksiyadorlar va sug'urtalanuvchilar uchun zararli deb baholaydi. Ushbularni hisobga olgan holda sug'urta kompaniyalarining investitsion faoliyatlari qatib tartibga solinadi.

Tadqiqot metodologiyasi.

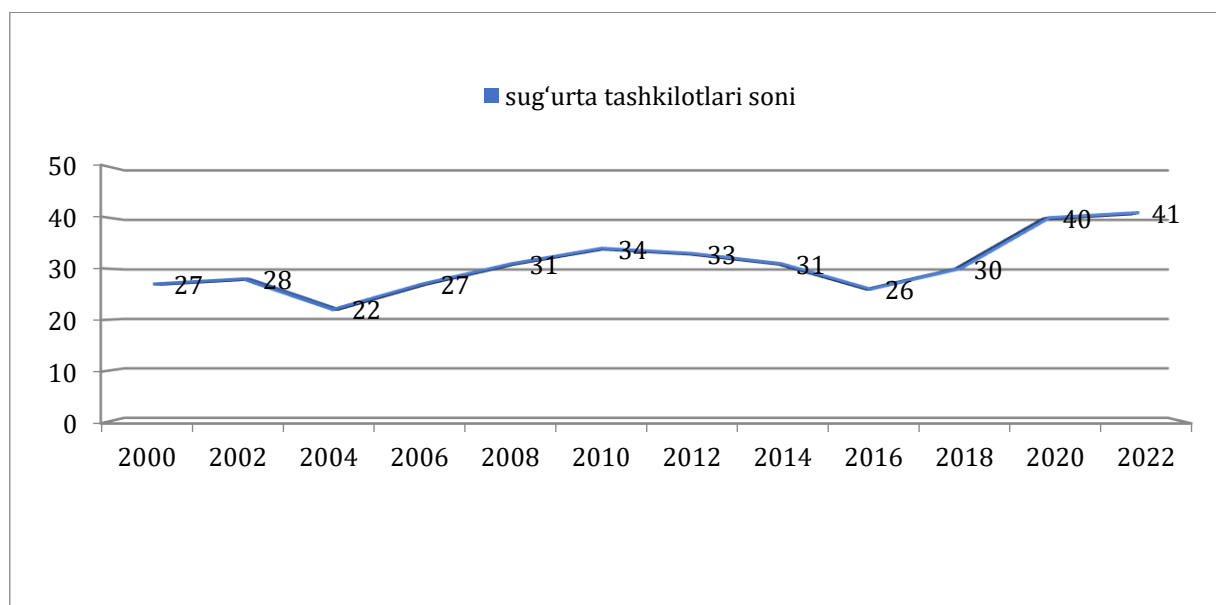
Shuni ta'kidlash lozimki, mazkur tadqiqot doirasida bozor yoki alohida kompaniyalarni tahlil qilishga emas, balki tavakkalchilikka asoslangan boshqaruvni rivojlantirish darajasini baholash borasida taklif qilingan modelning xususiyatlarini ochib berishga harakat qilamiz. Axborotning asosiy manbalari buxgalteriya hisobining Milliy standartlariga muvofiq buxgalteriya hisoboti, xalqaro standartlarga (MHXS) muvofiq moliyaviy hisobot, shu jumladan auditorlik va aktuar xulosalar, kompaniyalarning yillik hisobotlari, kredit agentliklarining reytinglari va ma'lumotlari, so'rov ishtirokchilari tomonidan ixtiyoriy ravishda taqdim etiladigan ma'lumotlar bo'lib hisoblanadi (Adilova, 2020).

Olingan ma'lumotlar asosida ekspert baholash usuli bo'yicha ballar qo'yiladi va kerakli ko'rsatkichlar baholanadi. U yoki bu kompaniya yoki umuman sektor bo'yicha tavakkalchilikka asoslangan boshqaruvning rivojlanish darajasi to'g'risida ma'lum xulosalarni shakllantirish to'g'ridan-to'g'ri tuzilmalar va kompaniya ichida qo'yilgan vazifalar yuzasidan mas'ul shaxslarga rasmiy murojaat va so'rovlar yuborishni talab qiladi.

Masalaga oydinlik kiritish maqsadida uchta kompaniyani tanlab olish va ularning asosiy ko'rsatkichlarini baholashga qaror qilindi. Birinchi kompaniya - barcha talablar bo'yicha 1 - guruhga mansub TOP-10 sug'urtalovchilar toifasiga mansub kompaniya ("APEX INSURANCE" AJ). Kompaniya 5% dan ortiq yig'implarni to'playdigan sug'urtalovchi hisoblanadi. Kompaniyani tanlashda tegishli va zaruriy ma'lumotlarga egalik qilishning osonligi, shuningdek ommaviy axborot vositalarida ekspert sharhlarining mavjudligi va ko'rib chiqilayotgan masalalar bo'yicha kompaniya vakillarining turli ishchi guruhlardagi ishtiroki kabi mezonlarga tayanib ish ko'rildi.

Tahlil va natijalar muhokamasi.

O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va Moliya vazirligining ma'lumotlariga ko'ra, 2022 yil yakuni bo'yicha O'zbekistonda turli mulkchilik shakllariga asoslangan 41 ta sug'urta kompaniyasi faoliyat yuritmoqda, shu bilan birgalikda to'lovlarni kafolatlash jamg'armasi a'zolari bo'lgan sug'urta tashkilotlarining soni 2022 yil yakunlari bo'yicha 25 tani tashkil qiladi. Sug'urta tashkilotlarining umumiy ustav kapitali 1,884 trln. so'mga yetgan.

1-rasm. O'zbekistonda sug'urta tashkilotlari sonining o'zgarishi⁵⁶

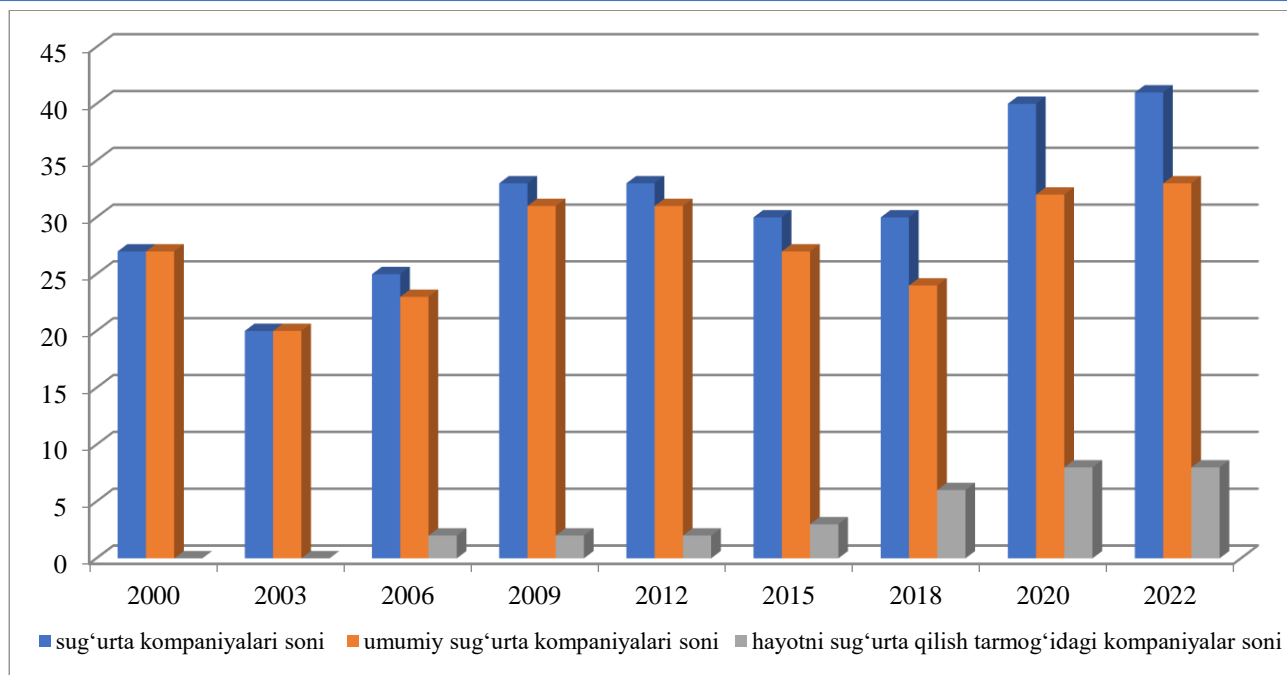
Sug'urta bozorida faoliyat ko'rsatuvchi brokerlar soni 7 ta, aktuariylar soni 5 ta, sug'urta agentlari soni 9155 tani tashkil qiladi.

Ta'kidlash kerakki, sug'urta xizmatlari bozoridagi raqobat muhitiga, nafaqat, taklif etilayotgan sug'urta mahsulotlarining xilma-xilligi, tarif siyosati, moliyaviy barqarorlik va boshka omillar, balki sug'urtalovchilar soni ham ta'sir ko'rsatadi (2-rasm).

2-rasm ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, o'tgan yillar davomida O'zbekistonda faoliyat ko'rsatayotgan sug'urta kompaniyalari soni dinamikasida keskin o'zgarishlar sodir bo'lgan. Masalan, 2000 yilda sug'urtalovchilar soni 27 tani tashkil etgan bo'lsa, 2022 yil yakuniga kelib ularning soni 41 tani tashkil etgan yoki 1,5 marta ko'paygan. Sug'urta tarmoqlari kesimida sug'urta kompaniyalari sonini o'rganish natijalari, ularning 32 tasi umumiy sug'urta tarmog'ida, 8 tasi hayotni sug'urtalash tarmog'ida faoliyat yuritishini ko'rsatdi.

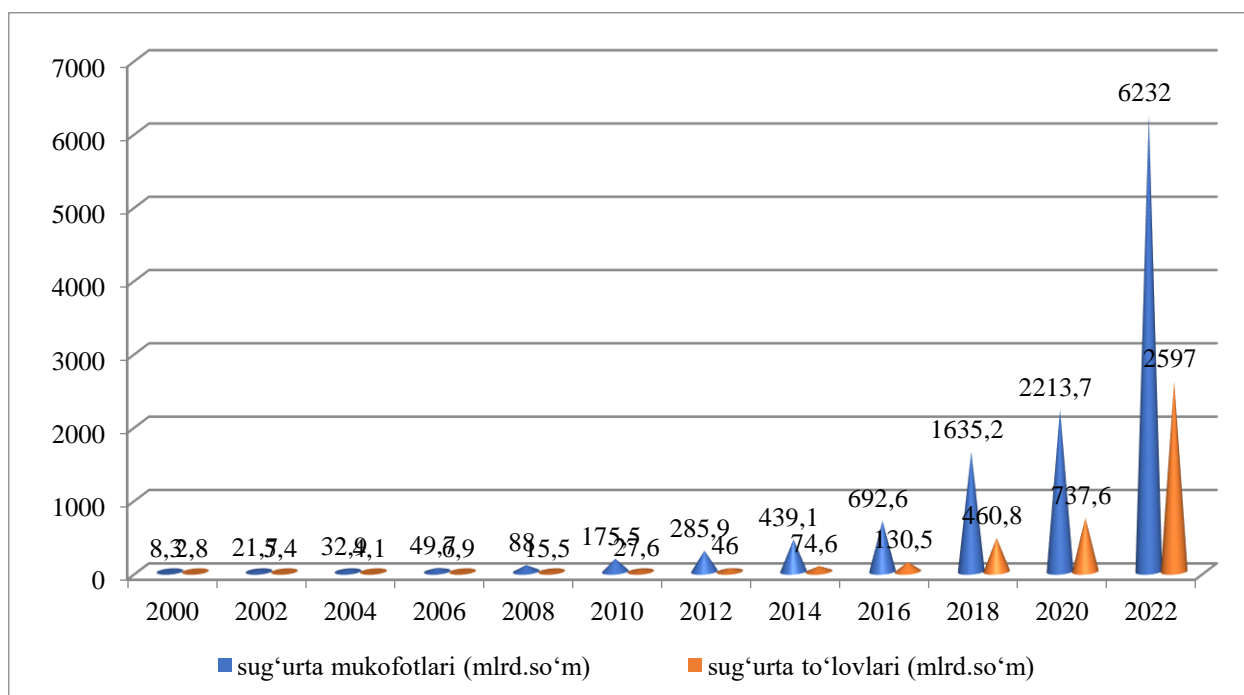
Bundan 17 yil oldin mamlakatda 20 ta sug'urta kompaniyasi faoliyat yuritgan bo'lib, hayotni sug'urtalashga ixtisoslashgan sug'urta kompaniyalari umuman mavjud emas edi. Quyidagi rasmda 2000-2022 yillarda sug'urta tarmoqlari kesimida O'zbekistonda sug'urta faoliyatini amalga oshirish huquqiga ega bo'lgan sug'urta kompaniyalari sonidagi o'zgarishlar dinamikasi to'g'risidagi ma'lumot keltirilgan (2-rasm). 2-rasmdagi ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki, 2000-2020 yillarda O'zbekiston sug'urta bozorida faoliyat ko'rsatayotgan sug'urta kompaniyalari sonining dinamikasida notekis o'zgarishlar sodir bo'lgan. Masalan, 2009 yilda sug'urta kompaniyalari soni 33 tani tashkil etgan bo'lsa, 2018 yilga kelib ularning soni 3 taga kamaygan.

⁵⁶ <https://imda.uz/ru>

2-rasm. Sug'urta tarmoqlari bo'yicha sug'urta kompaniyalari sonidagi o'zgarishlar dinamikasi⁵⁷

Aksincha, tahlil etilayotgan davrda hayotni sug'urta qilish bo'yicha kompaniyalar soni barqaror o'sib borgan. Ushbu kompaniyalar soni 2006 yilda 2 tani tashkil etgan bo'lsa, 2022 yilga kelib ularning soni 4 martaga oshgan. Statistik ma'olomotlarga ko'ra, 2022 yil boshiga O'zbekiston aholisi 36 mln. kishini tashkil qildi.

3-rasm. Sug'urta mukofotlari va to'lovlari hajmining dinamikasi⁵⁸

Demak, shu sanada 878048 nafar fuqaroga o'rtacha bitta sug'urta kompaniyasi to'g'ri kelgan. Mavjud sug'urta kompaniyalarining yarmidan ko'pi mas'uliyati cheklangan jamiyat shaklida faoliyat ko'rsatmoqda. Sug'urta kompaniyalari sonining ortib borishi, pirovard natijada, sug'urta qamrovi darajasining oshishiga, binobarin, sug'urta mukofotlari tushumining ko'payishiga olib keladi (3-rasm).

⁵⁷ <https://imda.uz/ru>

⁵⁸ <https://imda.uz/ru>

1-jadval

2022 yilda sug'urta mukofotlari tushumi bo'yicha umumiy sug'urta tarmog'idagi TOP-10 ta sug'urta kompaniyalari⁵⁹

No	Sug'urta kompaniyalari nomi	Sug'urta mukofotlari (mlrd.so'm)	O'tgan yilga nisbatan o'zgarish (%)
1	"APEX INSURANCE" AJ	782 518	+241,5%
2	"O'ZBEKINVEST" EISK AJ	930 534	+141,5%
3	"O'ZAGROSUG'URTA" AJ	323 286	+23,9%
4	"KAFOLAT SUG'URTA KOMPANIYASI" AJ	315 509	+41,4%
5	"GROSS SUG'URTA KOMPANIYASI" AJ	296 858	-13,7%
6	"MY-INSURANCE" AJ ST	196 281	+5,9%
7	"KAPITAL SUG'URTA" AJ	149 672	+28,3%
8	"ASKO-VOSTOK" AJ QK ST	122 693	+100,8%
9	"EUROASIA INSURANCE" AJ QK	121 749	-21,1%
10	"KAFIL SUG'URTA" AJ	110 407	+10,2%

Tahlillar ko'rsatib turibdiki, sug'urta mukofotlari va to'lovlari dinamikasida ijobiy tendentsiya mavjud, xususan 2020 yilga nisbatan 2022 yilda sug'urta mukofotlari hajmi qariyb 3 baravar oshgan va 6232 mlrd.so'mni tashkil qilgan, shu bilan bir qatorda, sug'urta to'lovlari hajmi ham keskin o'sishiga guvoh bo'lamiz.

2022 yil yakunlariga ko'ra, umumiy sug'urta tarmog'ida sug'urta mukofotlari tushumi bo'yicha eng yuqori ko'rsatkichlardan birini "Kafolat sug'urta kompaniyasi" aksiyadorlik jamiyati egallagan (1-jadval).

Jadvaldagi ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki, "APEX INSURANCE" AJ sug'urta kompaniyasi tomonidan 2022 yilda 782,518 mlrd. sum miqdorida sug'urta mukofotlari yig'ib olingan. Bu O'zbekiston sug'urta bozori bo'yicha to'plangan sug'urta mukofotlarining 16,7 foizi demakdir. Eng ko'p sug'urta mukofotlari tushumiga erishgan TOP-10 ta sug'urta kompaniyalari tarkibida 3 ta davlat kapitali ishtirokidagi sug'urta kompaniyalarining bozor ulushi 33,6 foizni, qolgan nodavlat sektoridagi sug'urta kompaniyalarining bozor ulushi 38,1 foizni tashkil etgan.

Bundan shunday xulosa qilish mumkinki, umumiy sug'urta tarmog'ida sug'urta mukofotlari tushumi bo'yicha TOP-10 ta sug'urta kompaniyalari ichida nodavlat sug'urta kompaniyalarining salmog'i yuqori bo'lgan. Demak, sug'urta bozorida raqobat muhiti kengaymokka. Bizning nazarimizda, sug'urta kompaniyalarining faoliyatini baholashda sug'urta mukofotlari tushumi hajmiga qarab emas, balki amalga oshirilgan sug'urta to'lovlari hajmiga qarab baho berish maqsadga muvofiq. Shu munosabat bilan quyidagi jadval ma'lumotlarini tahlil qilamiz (2-jadval).

2-jadval

2022 yilda amalga oshirilgan sug'urta to'lovlari bo'yicha umumiy sug'urta tarmog'idagi TOP-10 ta sug'urta kompaniyalari⁶⁰

No	Sug'urta kompaniyalari nomi	Sug'urta to'lovlari (mlrd.so'm)	Yalpi sug'urta to'lovlardagi ulushi (%)
1	"APEX INSURANCE" AJ	252 316	23,2
2	"O'ZBEKINVEST" EISK AJ	78 689	7,2
3	"GROSS SUG'URTA KOMPANIYASI" AJ	76 793	7,06
4	"KAPITAL SUG'URTA" AJ	66 662	6,1
5	"KAFOLAT SUG'URTA KOMPANIYASI" AJ	59 713	5,5
6	"ALSKOM SUG'URTA KOMPANIYASI" AJ	53 145	4,9
7	"MY-INSURANCE" AJ ST	52 352	4,8
8	"ALFA INVEST SUG'URTA KOMPANIYASI" AJ	47 058	4,3
9	"O'ZAGROSUG'URTA" AJ	43 896	4,0
10	"EUROASIA INSURANCE" AJ QK	39 679	3,6

⁵⁹ <https://imda.uz/ru>

⁶⁰ <https://imda.uz/ru>

Yuqoridagi ma'lumotlardan ham ko'rinib turibdiki, O'zbekiston sug'urta bozorida nodavlat sektoriga tegishli bo'lgan sug'urta kompaniyalari yetakchilikni qo'lga olishga intilmoqda.

Odatda, yuridik va jismoniy shaxslarga ko'rsatiladigan sug'urta xizmatlari majburiy hamda ixtiyoriy tusga ega. Quyidagi jadvalda 2002-2022 yillarda O'zbekistonda ixtiyoriy va majburiy sug'urta turlari bo'yicha kelib tushgan sug'urta mukofotlarining hajmi solishtirma tahlil etilgan (3-jadval).

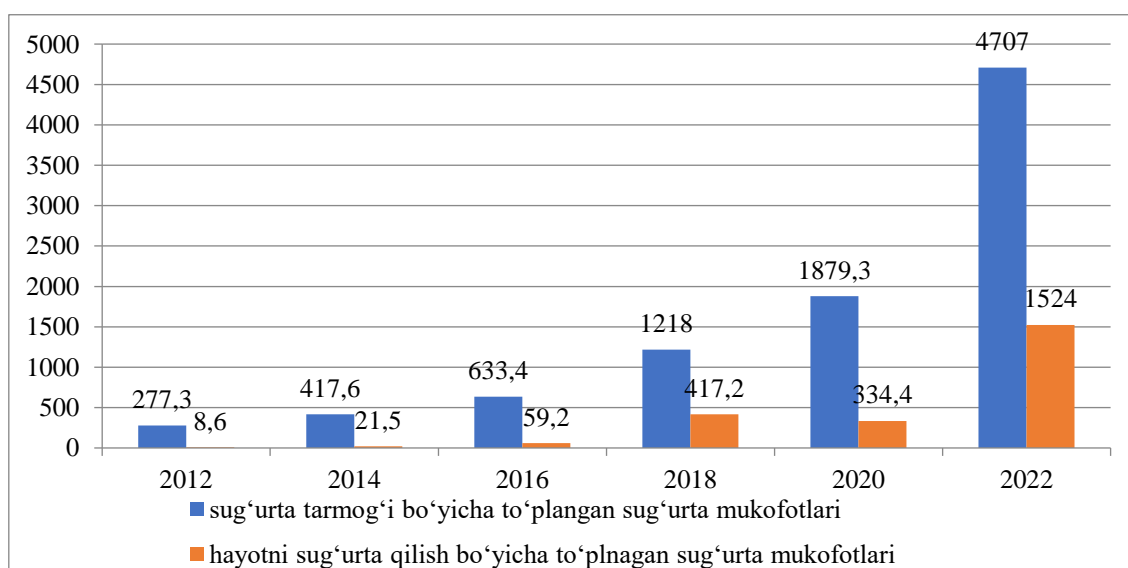
3-jadval

Ixtiyoriy va majburiy sug'urta turlari bo'yicha sug'urta mukofotlarining solishtirma dinamikasi⁶¹

№	Ko'rsatkichlar	Yillar										
		2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2016	2018	2020	2022
1	Sug'urta mukofotlari, jami (mlrd.so'm)	21,7	32,9	49,7	88,0	175,5	285,9	439,1	692,6	1635,2	2213,7	2596
2	Ixtiyoriy sug'urta (mlrd.so'm)	18,3	30,2	46,9	80,6	128,7	06,8	300,7	485,0	1371,7	852,8	232
3	Majburiy sug'urta (mlrd.so'm)	3,4	2,8	2,8	7,4	46,8	79,1	138,4	207,6	263,5	360,9	865
4	Jami sug'urta mukofotlari tarkibida majburiy sug'urtaning salmog'i (%)	15,7	8,5	5,6	8,4	26,7	27,7	31,5	30,0	16,1	16,3	33,3

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, 2002-2022 yillarda sug'urta mukofotlari tushumi bo'yicha ixtiyoriy va majburiy sug'urta o'rtasidagi nisbat notekis rivojlanish tendentsiyasiga ega bo'lgan. Agar, 2004, 2006 va 2008 yillarda jami sug'urta mukofotlari tarkibida majburiy sug'urtaning ulushi o'rtacha 8,5 foizdan oshmagan bo'lsa, 2010-2016 yillarda 26,7 foizdan 31,5 foizgachani tashkil etgan. 2022 yilda esa jami sug'urta mukofotlari tarkibida majburiy sug'urtaning ulushi 33,3 foizga teng bo'lgan.

Tadqiqotchilar va ekspertlar o'rtasida majburiy va ixtiyoriy sug'urta o'rtasidagi oqilona nisbat qanday darajada bo'lishi xususida turlicha fikr-mulohazalar mavjud. Ayrim olimlar, bozor munosabatlari sharoitida ixtiyoriy sug'urta ustuvor bo'lishi kerak deb ta'kidlashsa, ba'zi mutaxassislar majburiy sug'urtaning roliga ijobiy baho berishadi.

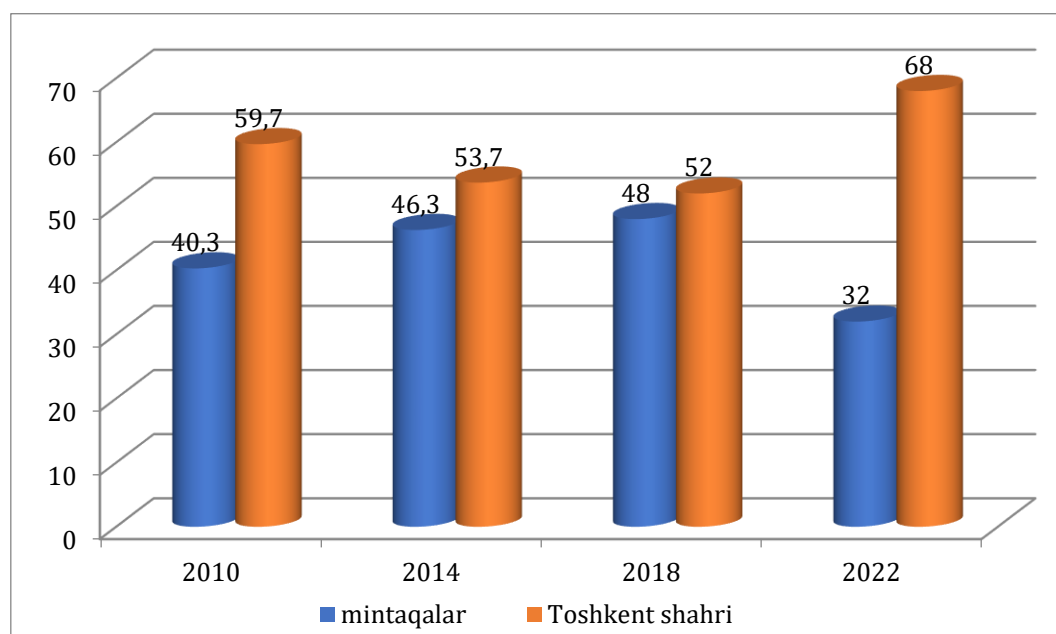
4-rasm. Sug'urta tarmoqlari kesimida sug'urta mukofotlarining o'sishi (mlrd.sum)⁶²

⁶¹ <https://imda.uz/ru>

⁶² <https://imda.uz/ru>

2003 yil yanvar oyidan O'zbekistonda sug'urta faoliyati ikki tarmoqqa ajratilgan bo'lib, hozircha deyarli barcha ko'rsatkichlar bo'yicha umumiy sug'urta tarmog'ida faoliyat ko'rsatayotgan sug'urtalovchilar hayotni sug'urtalovchi kompaniyalarga qaraganda ustunlikka ega. 2012-2020 yillarda umumiy sug'urta tarmog'ida faoliyat ko'rsatgan sug'urtalovchilar tomonidan to'plangan sug'urta mukofotlari hajmida barqaror o'sish tendentsiyasi kuzatilgan bo'lsa, hayotni sug'urtalovchi kompaniyalar esa 2018 yilgacha ushbu tendentsiyaga ega bo'lgan. Biroq, 2020 yilda hayotni sug'urtalovchi kompaniyalar tomonidan to'plangan sug'urta mukofotlari hajmi 2018 yilning tegishli ko'rsatkichiga nisbatan 82,8 mlrd.so'mga yoki 19,8 foizga kamaygan.

Buning sababi 2020 yilda respublika xukumati tomonidan pandemiya tufayli ko'rilgan choralar bilan bogliq ekanligi xech kimda shubxa uygotmaydi. Shu yerda ta'kidlash lozimki,

5-rasm. Yalpi sug'urta mukofotlari tarkibida mintaqalarning ulushidagi o'zgarishlar dinamikasi (%)⁶³

2020 yilda jami sug'urta mukofotlarining 84,9 foizi umumiy sug'urta tarmog'iga, 15,1 foizi hayot sug'urtasi tarmog'iga to'g'ri kelgan. Hayot sug'urtasi bo'yicha sug'urta mukofotlarining keskin o'sishi 2022 yilda kuzatilgan, bu ko'rsatkich 2020 yilga nisbatan qariyb 5 marta o'sgan.

Shuni ta'kidlash lozimki, mazkur tadqiqot doirasida bozor yoki alohida kompaniyalarni tahlil qilishga emas, balki tavakkalchilikka asoslangan boshqaruvni rivojlantirish darajasini baholash borasida taklif qilingan modelning xususiyatlarini ochib berishga harakat qilamiz. Axborotning asosiy manbalari buxgalteriya hisobining Milliy standartlariga muvofiq buxgalteriya hisoboti, xalqaro standartlarga (MHXS) muvofiq moliyaviy hisobot, shu jumladan auditorlik va aktuar xulosalar, kompaniyalarning yillik hisobotlari, kredit agentliklarining reytinglari va ma'lumotlari, so'rov ishtirokchilari tomonidan ixtiyoriy ravishda taqdim etiladigan ma'lumotlar bo'lib hisoblanadi. Olingan ma'lumotlar asosida ekspert baholash usuli bo'yicha ballar qo'yiladi va kerakli ko'rsatkichlar baholanadi. U yoki bu kompaniya yoki umuman sektor bo'yicha tavakkalchilikka asoslangan boshqaruvning rivojlanish darajasi to'g'risida ma'lum xulosalarni shakllantirish to'g'ridan-to'g'ri tuzilmalar va kompaniya ichida qo'yilgan vazifalar yuzasidan mas'ul shaxslarga rasmiy murojaat va so'rovlar yuborishni talab qiladi.

Masalaga oydinlik kiritish maqsadida uchta kompaniyani tanlab olish va ularning asosiy ko'rsatkichlarini baholashga qaror qilindi. Birinchi kompaniya - barcha talablar bo'yicha 1 - guruhga mansub TOP-10 sug'urtalovchilar toifasiga mansub kompaniya ("APEX INSURANCE" AJ). Kompaniya 5% dan ortiq yig'implarni to'playdigan sug'urtalovchi hisoblanadi. Kompaniyani tanlashda tegishli va zaruriy ma'lumotlarga egalik qilishning osonligi, shuningdek ommaviy axborot vositalarida ekspert sharhlarining mavjudligi va ko'rib chiqilayotgan masalalar bo'yicha kompaniya vakillarining turli ishchi guruhlardagi ishtiroki kabi mezonlarga tayanib ish ko'rildi.

⁶³ <https://imda.uz/ru>

Mumkin bo'lgan eng yuqori ball komponent bo'yicha aniqlanuvchi ulushli koeffitsient va baholash borasida mavjud vositalarning mavjudligi o'rtasidagi bog'liqlik asosida hisob-kitob qilinadi. Bu borada quyidagi javob variantlaridan biri tanlanadi:

- "A" - to'lig'icha mos keladi;
- "B" - mos keladi;
- "S" - qisman mos tushadi;
- "D" - mavjud emas/qo'llanilmaydi.

Muayyan javobga mos keladigan ballni to'g'ri taqsimlash uchun og'irlik koeffitsientlarini aniqlash usulidan o'z o'rnida foydalanish talab qilinadi. "A" va "D" javoblari talablarning to'liq bajarilishiga va ularni amalga oshirishning etarligiga yoki aksincha, ularning yo'qligiga mos keladigan ekstremal qiymatlarni ifodalashini hisobga olsak, ular mos ravishda 100% va 0% foizlarga to'g'ri keladi. Oraliq natijalar borasida Fishbern jadvalidan foydalangan holda qiymatlarni aniqlaymiz

$$\begin{cases} \sum_{i=1}^n a_i = 1 \\ a_i \geq 1; i = 1; n, \end{cases}$$

Bu yerda:

a_i - i - ko'rsatkichning ulushi;

i -joriy ko'rsatkichning raqami;

n - ko'rsatkichlar soni.

Ko'rsatkichlarni kamayib borish tartibida joylashtiramiz:

$$X_1 > X_2 > X_3 > X_4$$

Fishbern shkalasi yordamida ulushlarni aniqlash orqali biz kerakli nisbatlarni olamiz va ular uchun ekstremal nisbat shartlarini qo'llaymiz:

$$a_i = \frac{2 \times (n - i + 1)}{n \times (n + 1)}$$

Buning natijasida, biz reyting ballarining quyidagi variantlariga ega bo'lamiz va ular asosida ko'rsatkichlar hisobga olinadi:

Ko'rsatkich	Tavsifi	Ulushi (%)
A	to'lig'icha mos keladi	100%
B	mos keladi	75%
C	qisman mos tushadi	50%
D	mavjud emas/qo'llanilmaydi	25%

Tegishli ballarni qo'llagan holda, biz birinchi kompaniya borasida quyidagi tadqiqot natijalariga ega bo'lamiz.

Ishlab chiqilgan va 2-jadvalda keltirib o'tilgan komponentlar taklif qilingan ma'lumotlarga mos keladi: $n = 1$ "xatarlarni boshqarish amaliyoti"; $n = 2$ "xatarlarni boshqarish maqsadlari va vositalari"; $n = 3$ "sug'urta xatari"; $n = 4$ "bozor xatari"; $n = 5$ "kredit xatari"; $n = 6$ "operatsion, strategik va mavqe bilan bog'liq xatarlar"; $n = 7$ "likvidlik xatari".

4-jadval "Risk-menejment amaliyoti" bandiga javob beradi va xatarlarni boshqarish tizimining yaxlitligini (agar mavjud bo'lsa) va uni amalga qo'llashning etarligini baholashga imkon beradigan ko'p komponentli tashkil etuvchining mohiyatini ochib beradi. Umumiy ulush 1 (bir) yoki 100% ga teng deb taxmin qilinadi, qolganlari esa, tadqiqotchi tomonidan tanlagan ahamiyatlilik darajasiga qarab taqsimlanadi.

Tizimning yaxlitligi va samaradorligi borasida W_i (integrity) va W_e (efficiency) belgilashlar kiritiladi. Yaxlitlik va samaradorlik bo'yicha hisoblangan hisob-kitoblarning yig'indisi e_n (olingan ekspert bahosi) sifatida belgilanadi, bu erda n -hisoblash amalga oshiriluvchi komponent. Masalan, xatarlarni boshqarish amaliyoti uchun mas'ul bo'lgan komponent uchun e_1 ning umumiy ekspert bahosi 93,1% ni tashkil qiladi [$W_i = 58,9\%$ va $W_e = 34,2\%$].

1-komponent. Risk-menejment amaliyoti

1-komponent (risk-menejment amaliyoti)	ulushi (%)	Tizimning yaxlitligi	62%	Joriy etish samaradorligi	38%	Tizimning yaxlitligi	62%
Baholash standarti		Max.	Ball	Wi	Max	Ball	We
Risk bo'yicha alohida qo'mitaning mavjudligi, CRO tayinlanishi, qo'mita a'zolarining malakasi va tajribasiga qo'yiladigan talablar	50	31	A	31	19	A	19
Tizimning biznes jarayonlariga integratsiyasi	20	12,4	A	12,4	7,6	B	5,7
Risk-menejmentda direktorlar kengashining o'rni	10	6,2	B	4,65	3,8	B	2,85
Mustaqil tuzilma sifatida ichki audit departamenti bilan o'zaro hamkorlik	10	6,2	A	6,2	3,8	A	3,8
Bo'limlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar sifatini baholash	10	6,2	B	4,65	3,8	B	2,85

Olingan natijani 100% ko'rsatkich bilan taqqoslab shuni ta'kidlash mumkinki, A kompaniyasi xavflarni baholashga kompleks yondashuvni ishlab chiqqan, korporativ boshqaruv va tavakkalchilikka asoslangan boshqaruvning asosiy talablarini bo'limlarning o'zaro munosabatlari va mas'ul shaxslarni aniqlash prizmasi orqali muvaffaqiyatli birlashtira olgan.

5-jadvalda keltirilgan ma'lumotlardan [$W_i = 60,29\%$ va $W_e = 30,69\%$] holatida biz e1 ning 90,98% ga teng bo'lgan integral ekspert bahosini olamiz, bu bizga korporativ boshqaruv darajasida birinchi komponentda olingan xulosalarga o'xshash xulosalarni olish imkonini beradi.

Xulosa va takliflar.

Tahlillarimizda shuning guvohi bo'ldikki, mamlakatimiz bo'yicha sug'urta xizmatlari ko'rsatilishi qamrovi oxirgi besh yilda sezilarli darajada oshgan, shuningdek sug'urta kompaniyalarning kapitallashuv darajasi ham sezilarli daraja oshgan. Bu holat sug'urta kompaniyalarni sug'urta bozorida sug'urta mahsulotlarini taklif qilishi va mijozlarga sifatli sug'urta xizmatlari ko'rsatilishi yaxshilanib borayotganligidan dalolat beradi va o'z navbatida bunday o'zgarishlarning asosiy sababi davlat tomonidan soha faoliyatni ko'llab-qo'vatlashga qaratilgan chora-tadbirlari tizimli olib borayotganligidandir. Shu bilan birga sug'urta sohasida kapital jalb qilish muammolari, bo'sh turgan pul mablag'larni investitsiya qilishning rang-barang emasligi va qonunchilik bilan katta cheklovlar mavjudligi haliyam bartaraf etilmaganligini ta'kidlab o'tishimiz lozim.

O'zbekistonda sug'urta bozorining fond bozoriga ta'siri va sug'urta kompaniyalarining fond bozoridagi roli yanada oshirish maqsadida quyidagi takliflar tavsiya qilinadi:

Sug'urta kompaniyalari investitsiya faoliyatiga davlat aralashuvini kamaytirish, sug'urta sohasidagi investitsion faoliyat bilan bog'liq qonunchilikda mavjud bo'lgan cheklovlarni bekor qilish ya'ni sug'urta kompaniyalari investitsiya qilish mumkin bo'lgan sohalarni kamaytirish yoxud minimallashtirish chunki davlat tomonidan sug'urta kompaniyalari investitsiya faoliyatiga aralashuv sug'urta kompaniyalari bo'sh mablag'larini kengroq joylashtirish imkoniyatini cheklab, investitsiya faoliyatidan olinadigan daromad samaradorligini pasaytirishga olib keladi. Bu o'z sug'urta kompaniyalari tomonidan navbatida davlat byudjetiga to'lanadigan soliqlarning kamayishiga olib keladi. Sug'urta tashkilotlarining depozitlarga qo'yilgan mablag'lar, qimmatli qog'ozlar bo'yicha foiz daromadlaridan olinadigan soliq stavkasini kamaytirish yohud umuman bekor qilish.

Sug'urta kompaniyalarining bank depozitlariga qilinadigan qo'yilmalar miqdori bo'yicha maksimal cheklovni bekor qilish (hozirda 40%), chunki bu amaliyot orqali sug'urta kompaniyalari investitsion faoliyati liberallashtiriladi va daromadlarini maksimallashtirishga erishiladi, bu o'z navbatida tijorat banklarining kredit solohiyatini oshiradi. Ushbu investitsiyalarning rentabelligi bir qator sabablar (bank sektorining barqarorligi) bilan bog'liq, shuningdek, ijtimoiy-iqtisodiy sohani rivojlantirishga turtki bo'ladi.

2-komponent. Risk-menejmentning maqsad va vositalari

2-komponent (maqsad va vositalar)	Ulushi (%)	Tizim-ning yaxlitligi	62%	Joriy etish samaradorligi	38%	Tizim-ning yaxlitligi	62%
		Max.	Ball	Wi	Max	Ball	We
Baholash standarti							
“Xatar ishtahasi” va “xatarga tolerantlik” ni kompaniya strategiyasiga integratsiya qilish	7	4,34	A	4,34	2,66	A	2,66
Chegara qiymatlarini aniqlash va ularga tuzatishlar kiritish	7	4,34	A	4,34	2,66	A	2,66
Limitlar monitoring	6	3,72	A	3,72	2,28	A	2,28
Ko’rsatkichlarni har yili muhokama qilish va yangilash	5	3,1	A	3,1	1,9	A	1,9
Risk-menejment vositalari							
IT tizimining sifati, ma’lumotlar bazasi va ishonchli ma’lumotlarni taqdim etish uchun yuqori sifatli IT platformasining integratsiyasi	20	12,4	A	12,4	7,6	C	3,8
Umumiy rivojlanish strategiyasi, xatarlarni boshqarish strategiyasi va boshqalarni amalga oshirish ustidan joriy nazoratni (monitoringni) amalga oshirish uchun direktorlar Kengashining javobgarligi.	5	3,1	A	3,1	1,9	B	1,425
Hisobotlarni avtomatik yuklash orqali asosiy ko’rsatkichlarni doimiy ravishda kuzatib borish imkoniyati	8	4,96	A	4,96	3,04	C	1,52
Xatarlarni boshqarish zaruriy vositalarining mavjudligi (kapitalni boshqarish, byudjet, aktivlar, stress test)	15	9,3	A	9,3	5,7	A	5,7
Stress testlari va stseneriy tahlillarini o’tkazish	8	4,96	A	4,96	3,04	A	3,04
Xatarlarni boshqarishni aktivlarni boshqarish strategiyasiga integratsiya qilish	6	3,72	B	2,79	2,28	B	1,71
Uch yillik rejani shakllantirish va zarur kapitalni hisobga olgan holda rivojlanishni prognozlash	5	3,1	B	2,325	1,9	C	0,95
Xatarlarni boshqarish sohasidagi mutaxassislarining malakasi	5	3,1	A	3,1	1,9	A	1,9
Autsorsing orqali mutaxassislarni jalb qilish (shu jumladan konsalting kompaniyalari ,audit, kredit agentliklari)	3	1,86	A	1,86	1,14	A	1,14

2018 yil 2 senyabrda PF-3926 sonli “O‘zbekiston Respublikasida kripto-birjalar faoliyatini ashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi prezidnetining farmoniga asoslangan holda, sug‘urta kompaniyalariga blokcheyn texnologiyalariga yoki blokcheyn mahsulotlariga (kriptovalyutalarga) investitsiya qilish huquqini berish. Bu huquqni berish orqali sug‘urta kompaniyalarining investitsiya qilish sohalaring rang-barangligiga, risklarning diversifikatsiya qilinishiga, daromadning maksimallashtirishga hamda sug‘urta kompaniyalarining faoliyatni modernizatsiyalashga va butun jahon sug‘urta bozorida ilg‘or texnologiyalar qo‘llash bo‘yicha yuqori o‘rindagi davlatlar qatoridan joy olishga erishiladi.

Sug‘urta sohasidagi ilg‘or mamlakatlar tajribasini o‘rganib chiqqan holda real iqtisodiyotga ya‘ni davlat ulushi 30% dan oshiq bo‘lgan qazib olish, ishlab chiqarish va qayta ishlashga ixtisoslashgan korxonalariga investitsiya qilish imkonini berish chunki bundan korxonalarda risklilik darajasi past hisoblanadi. Bu o‘z navbatida mamlakat iqtisodiyotining o‘sishiga va jadal darajada rivojlanishiga turtki bo‘lishi mumkin.

O‘zbekiston Respublikasi qimmatli qog‘ozlar bozorida yangi investitsiya ob‘ektlarining paydo bo‘lishi (obligatsiyalar) sug‘urta kompaniyalarining bu boradagi faoliyatlarini qonunchilikda

muvofiglashtirishni talab qilib qo'yimoqda. Shulardan kelib chiqqan holda sug'urta kompaniyalarining obligatsiyalarga investitsiya qilish me'yorlarini belgilash.

Shuningdek sug'urta kompaniyalarining investitsiya ob'ekti bo'lgan, ya'ni boshqa yuridik shaxslarining ustav kapitalda ishtiro bo'yicha qo'yilgan maksimal talablarni bekor qilish (hozirda 30%), bu esa o'z navbatida yangi korxonolarning ko'payishiga, soliq bazasining oshishiga kolaversa yangi ish o'rinlarini yaratish imkonini beradi.

Tadqiqot maqsadi kompaniyani kuzatib borish va uning to'lov qobiliyatini baholash emas, balki kapital talablarining tarkibiy qismi sifatida tavakkalchilikka asoslangan boshqaruv sifatini baholash hisoblanadi, shu bois sug'urta bozorining institutsional tashkil etuvchilarini tahlil qilish maqsadga muvofiq hisoblanadi:

1. Riskka yo'naltirilgan tartibga solishga o'tish bosqichida:

a. Nazorat: i. risk-menejment sifati va xatarlarni boshqarish komponentini ishlab chiqish nuqtai nazaridan kompaniyaning tavakkalchilikka asoslangan boshqaruvni amalga oshirishga tayyorligini aniqlash;

ii. modelga kiritilgan talablar shaklida yondashuvni standartlashtirish;

b. Sug'urta kompaniyalari: xatarlarni boshqarishning asosiy vositalarini rivojlantirishning yo'l xaritasi prototipini yaratish.

c. Konsalting va qayta sug'urtalash kompaniyalari: risklarni boshqarish modellarini ishlab chiqish, sug'urtalovchilar bilan o'zaro munosabatlarni yo'lga qo'yish.

2. Riskka yo'naltirilgan yondashuvga o'tish jarayonida:

Modelning o'z oldiga qo'ygan vazifalari bilan bir qatorda, baholash-ning maqsadi sifat ko'rsatkichlarining rivojlanganlik darajasidan kelib chiqqan holda miqdoriy talablarni tartibga solishda ham o'z aksini topadi.

Riskka asoslangan menejment rivojlanishining yuqori darajasi (80% dan ortiq integral baholash) kompaniyaning moliyaviy barqarorligi va raqobatbardoshligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan omillardan biridir va natijada kapitalning miqdoriy talablarini kamaytirishning zarur sharti sifatida qaralishi mumkin. Rivojlanishning past darajasi va 50% dan past bo'lgan integral baholash kapital talablarini kuchaytirishning teskari funksiyasini bajaradi.

Ko'rsatkich sifatida biz risklarni doimiy monitoring qilish maqsadida foydalaniluvchi riskni nazorat qilish vositasi sifatida moliyaviy riskni tarkibiy va dinamik baholashni qo'llashimiz mumkin.

Olingan natijani kompaniyaning raqobatbardoshligi va operatsion jozibadorligi darajasini aniqlashda qo'llanilishi mumkin.

Adabiyotlar/Literatura/Reference:

Adilova G.Dj. (2020) *Iqtisodiy globallashtirish sharoitida sug'urta xizmatlarini takomillashtirishning yo'nalishlari. Iqtisodiyot fanlari buyicha f.d. (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati.* - T.: - 60 b.

Sangyong Hana, Gene C. Lai b, Chia-Ling Hoc. (2018) *Corporate transparency and reserve management: Evidence from US property-liability insurance companies.* *Journal of Banking and Finance* №96.

Годин А.М., Фрумина С.В. (2009) *Страхование: Учебник.* -М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», - с. 36.

Казакова А.А. (2013) *Перспективы развития инвестиционно-страховых продуктов в России. Специальность – 08.00.10 – Финансы, денежное обращение и кредит.* АВТОРЕФЕРАТ Диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. – 28 стр.

Романова А. А, Улыбина Л.К. (2017) *Состояние и перспективы развития мирового страхового рынка. Региональная экономика и управление: электронный научный журнал // Номер журнала: №4 (52).*

Турсунов Г.П., (2015) *Роль страховых компании в деятельности РФБ «Тошкент» / бизнес-эксперт* Номер: №2(86)

Ходжаева Г. (2015) *Роль страховых компаний на фондовом рынке. / бизнес-эксперт* номер №5 (88)